

В. Базилевич

ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Визначальною ознакою сучасного світогосподарського розвитку є глобалізація, феномен якої виходить за суто економічні межі й охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності. Як процес нелінійного розгортання соціальної творчості, вона супроводжується наростанням антропогенного навантаження на довкілля, посиленням транскордонного характеру екологічних проблем і наближенням цивілізації до критичної межі в її взаємовідносинах із природою, що втрачає здатність до відтворення, асиміляції та саморегулювання. Глобальні екологічні проблеми перебувають нині в епіцентрі світової суспільствознавчої дискусії, яка є невід'ємною частиною сучасних соціально-комунікативних процесів, пов'язаних з усвідомленням напрямку розвитку людства.

Як відомо, глобальна екологічна криза виявляється в безпрецедентному за масштабами й темпами нарощуванні глибоких природотрансформаційних процесів: кількісному та якісному виснаженні природних ресурсів; скороченні площі родючих земель і лісів, розширенні зони пустель; зменшенні запасів прісної води, забрудненні океанів; інтенсифікації природних катаклізмів, стихійних лих і катастроф; глобальній зміні клімату, хімічному й радіаційному забрудненні біосфери; руйнуванні озонового шару; парниковому ефекті; зростанні генетичних загроз популяції в результаті збільшення радіоактивних відходів і формування збудників нових хвороб; незворотних втратах у генофонді планети у зв'язку зі зникненням багатьох видів тварин і рослин тощо.

Загально визнано, що сьогодні Україна перебуває на вістрі екологічних проблем. Панування споживацького ставлення до природи і втрата традиційних цінностей розумного природокористування, відсутність або слабе використання природозберігальних технологій, низька екологічна культура на-

селення, нерозвинена законодавча база природоохоронної діяльності призвели до зменшення успадкованого нами національного багатства, що примножувалося тисячоліттями. Дефіцит води в Україні становить близько 4 млрд м³, практично всі поверхневі, ґрунтові й частково підземні води забруднені промисловими, побутовими та сільськогосподарськими стоками. Кількість гумусу в ґрунтах країни щорічно зменшується на 18 млн т. Налічується понад 160 тис. га земель, де нагромаджуються шкідливі, зокрема високотоксичні, відходи виробництва, обсяг яких уже перевищив 5 млрд т. Зазначені процеси, а також Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, економічними й соціальними наслідками призвели до різкого погіршення здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, що загрожує біологічно-генетичною деградацією і вимиранням населення. Показовий факт: лише 5–8% випускників загальноосвітніх шкіл практично здорові.

Саме тому 2010 р. Україна посіла 87 місце [1] в рейтингу за індексом екологічних досягнень EPI (Environmental Performance

© БАЗИЛЕВИЧ Віктор Дмитрович. Член-кореспондент НАН України. Доктор економічних наук. Декан економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2010.

Index). Він розроблений фахівцями Колумбійського та Єльського університетів (США) для 163 країн і кількісно оцінює їхній екологічний стан за 25 критеріями — від якості води й повітря до використання пестицидів і біологічної варіативності.

За цих обставин важливо усвідомити, що екологічний імператив сучасності не допускає подальшого зволікання в цій життєво важливій сфері. Необхідно враховувати, що реалізація конкретних заходів щодо послаблення техногенного тиску на довкілля шляхом зменшення енерго- і матеріалоємності виробництва, активного використання вторинних ресурсів має не стратегічний, а тактичний характер, пов'язаний з ліквідацією технологічного відставання України від провідних країн світу. Зрозуміло, що впровадження новітніх технологій, істотне підвищення ефективності й екологічної безпеки виробництва є корисними і потрібними заходами. Однак, згладжуючи гостроту екологічних проблем, вони, по суті, не зачіпають глибинних основ екологічної кризи.

Відтак необхідне розуміння того, що порушення рівноваги біосфери внаслідок людської діяльності неможливо зупинити лише новітніми технічними засобами. Підвищення рівня екологічної безпеки господарювання і подолання глобальної екологічної кризи передбачають радикальну перебудову суспільної свідомості й моралі, формування принципово нових світоглядних орієнтирів і цінностей, пов'язаних з екологічною та соціальною спрямованістю економічного розвитку, націленого на гармонійне відтворення людини й довкілля.

Глобальна екологічна криза виникла внаслідок утвердження в суспільстві раціональної ідеології економічного матеріалізму та нехтування етикою суспільного господарювання. У цьому контексті заслуговує на увагу концепція етичних мотивацій економічної діяльності видатного мислителя кінця XIX — початку XX ст. С.М. Булгакова, який розглядав господарство як економічний прояв духовності соціуму. Гостро відчувши

методологічні хиби сучасного йому наукового знання, він розкритикував ортодоксальні підходи і вказав на обмеженість матеріально-механістичного трактування світу, економічного прагматизму й економічного детермінізму, які не здатні дати повноцінне фундаментальне уявлення про економіку і змінити людину на краще в духовно-моральному сенсі. Учений був переконаний, що незважаючи на теоретико-методологічне протистояння, усі тогочасні економічні теорії засновані на економізмі, матеріалізмі та позитивізмі. Це виявлялося в погляді на господарську діяльність людини виключно крізь призму матеріального багатства, утилітарних стимулів життя й ігноруванні духовних цінностей, які є пріоритетними для розвитку особистості.

Важливо зауважити, що, виступаючи проти фетишизації економіки, проголошення першочерговості й самодостатності її розвитку, С.М. Булгаков заперечував можливість автоматичного розв'язання матеріальних і духовних проблем людства на шляху зростання високопродуктивного виробництва й необмеженого споживання. Учений спробував оновити методологію економічної науки на основі філософського осмислення сутності господарської діяльності людини та людства в цілому. Він обґрунтував оригінальну етико-філософську концепцію, домінантою якої стало формування знання про людину в природі та природу в людині на основі пріоритетної цінності господарського життя вільної християнської особистості. Визнаючи важливість духовних мотивів господарської діяльності людства та її органічного взаємозв'язку з динамікою Всесвіту, С.М. Булгаков доводив необхідність подолання сциєнтичного мислення, спрямованого на панування людини над природою. На думку філософа, спотворення і руйнування навколишнього світу в процесі власної життєдіяльності не є людською місією. Натомість вона полягає в тому, щоб долучати власний інтелект до природно-ресурсних можливостей, відкритих Творцем, та поши-

рювати з його допомогою софійність на процес господарювання [2].

Важливим кроком у цьому напрямі стало започаткування «ноосферної» парадигми цивілізаційного розвитку, обґрунтованої у працях відомих дослідників ХХ ст. П. Теяра де Шардена, Е. Леруа та В.І. Вернадського. Останній пов'язував епоху ноосфери з часом, коли діяльність людства перетвориться на потужний геологічний фактор, і воно візьме на себе відповідальність за подальшу долю біосфери Землі. Заслугою вченого стало впровадження в науковий аналіз нового критеріального виміру («людство як єдине ціле») та переведення його в глобальну площину. Під ноосферизацією В.І. Вернадський розумів таку стадію еволюції біосфери Землі, на якій у результаті перемоги колективного людського розуму узгоджено розвиватимуться і сама людина як особистість, і об'єднане людське суспільство, і доцільно перетворене людьми навколишнє природне середовище [3].

Зауважимо, що згідно із сучасним парадигмальним підходом, людина є авангардом саморозвитку й підвищення рівня самоорганізації Всесвіту. Відтак стратегія трансформації людського суспільства має бути узгоджена з розвитком біосфери і передбачати її гармонійний рух у відповідному «еволюційному каналі». Йдеться про органічну взаємодію елементів світоцілісності — біологічних, екологічних, економічних, соціальних, інтелектуальних та інших структур. На думку багатьох дослідників, такий розвиток може забезпечити суспільний устрій, в основі якого лежать правова держава та розвинене громадянське суспільство, які уможливають оптимальне поєднання свободи й соціального контролю, що закладає підвалини «відкритого суспільства» (за К. Поппером).

«Визначаючи стратегічні підходи до вибору моделі розвитку України, — зазначено в Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015», — потрібно усвідомлювати факт необхідності кардинальної зміни існуючої логіки світового еко-

номічного зростання. Якщо весь світ вийшов би на сучасний рівень споживання США, то ресурсів вистачило б тільки на декілька років. Тому світова спільнота буде змушена незабаром переглянути свої уявлення про прогрес і його форми. Трудова етика, бережливість, заощадливість, раціональність поведінки завжди були важливими складовими формування успішних громадян і суспільства. І, навпаки, розкіш, надмірне споживання, демонстративне багатство, розрив зв'язків між суспільно корисною діяльністю і рівнем життя розбещують індівидів і суспільства, породжують викривлені потреби й духовне зубожіння. Логіка подальшого розвитку змусить світ гармонізувати суспільні відносини і ставлення суспільства до природи та її ресурсів» [4].

Йдеться про безперспективність розвитку, орієнтованого на невтримне зростання споживання. Тому в Україні «необхідно сформувати нові раціональні стандарти життя, таку модель поведінки і добробуту, яка б давала можливість користуватися всіма благами цивілізації, бережливо ставитися до природи та її ресурсів, виховувати здорову, освічену і духовно багату людину» [4].

Таким чином, важливо акцентувати увагу не стільки на екологічній переорієнтації виробництва, скільки на кардинальній зміні всіх форм і напрямів соціальної діяльності, зокрема наукової й освітньої, на основі нової ноосферо-екологічної парадигми природокористування, заснованої на подоланні ідеології панування людини над природою і розгляді суспільства в органічній єдності з довкіллям. Наука, досліджуючи системну організованість суспільства й природи, має визначати перспективи, шляхи та засоби утвердження ноосфери, освіта — формувати на цій основі новий системний світогляд, що ґрунтується на визнанні самоцінності людського життя, його коеволюції з природним і соціальним середовищами.

Усвідомлення екологічного імперативу економічної освіти в контексті глобалізаційних викликів спонукало колектив еко-

номічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка до посилення еколого-економічної складової наукових досліджень, навчального та виховного процесу. Ці наміри були підтримані віце-президентом Національної академії наук України, директором Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» академіком В.М. Гейцем. Нині їхня співпраця спрямована на подолання утилітарно-прагматичного ставлення до знань як способу оволодіння силами й багатствами природи в ім'я їх споживання та запровадження принципово нових підходів до організації наукових досліджень і навчального процесу, здатних забезпечити реальне формування в майбутніх фахівців практичної здатності й готовності застосовувати набуті компетенції на основі екологічно орієнтованої системи світоглядних орієнтирів і цінностей.

Важливу роль у зміні світоглядної парадигми відведено екологічному підприємництву й менеджменту як міждисциплінарному напрямку наукових досліджень, освіти та практичної діяльності. Він спирається на високу екологічну свідомість як підґрунтя нового ноосферного мислення. На економічному факультеті Київського університету створено першу в Україні кафедру екологічного менеджменту та підприємництва для підготовки студентів економіко-екологічного профілю. Це не просто новий підрозділ провідного навчального закладу. Перед кафедрою стоять актуальні завдання, серед яких розвиток інноваційних видів діяльності — зеленого (екологічно чистого) менеджменту й бізнесу, формування покоління фахівців, котрі в майбутньому будуть здатні вивести країну на якісно новий рівень розвитку, проведення наукових досліджень з екологічного менеджменту й бізнесу, а також залучення до цього процесу урядових і бізнес-структур.

Підвищенню якості навчального процесу, налагодженню міжнародного співробітництва сприяє українсько-німецький склад кафедр

ри. Її завідувач Г.І. Купалова, доктор економічних наук, професор, найкращий викладач економічного факультету 2009 року, має досвід у дослідженні соціально-економічних і екологічних проблем, пройшла науково-педагогічне стажування і цільове навчання в Угорщині, Болгарії, Канаді, Великобританії, Німеччині й інших країнах. З німецького боку кафедру очолює почесний професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор Дитріх Вальтер — відомий підприємець, консультант у сфері менеджменту та зеленого бізнесу, автор понад десяти наукових праць, зокрема монографій з проблем перспективного розвитку зелених економіки, бізнесу, технологій, туризму. Він активно підтримує реформування вищої освіти, сприяє поширенню прогресивних виробничих технологій та навчальних програм в Україні, є пожертвувачем коштів для створення й розвитку кафедри, що підкріплено угодою між ним і Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Нині на економічному факультеті розробляють концепцію, програму й навчальні плани підготовки студентів з екологічного менеджменту та підприємництва. Вони зорієнтовані на: 1) формування екологічного світогляду; 2) забезпечення необхідного рівня системно-організованих екологічних знань; 3) використання й розвиток інтерактивних форм і методів навчання, які моделюють життєві ситуації та допомагають набувати навичок гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем; 4) утвердження пріоритету моральних, етичних, духовних цінностей; 5) розвиток екологічного мислення, екологічної культури; 6) виховання екологічної відповідальності за долю всього живого на Землі.

Урахування принципової важливості розвитку фундаментальних досліджень і теоретичної науки, без яких неможливо створити інноваційні розробки, покладено в основу співпраці НАН України та економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

спрямованої на науково-методичне забезпечення навчального процесу. Йдеться про низку нових дисциплін і спецкурсів (соціально-економічна екологія; екологічна економіка; екологічний менеджмент; технологенні системи та екологічні ризики; міжнародний екологічний бізнес; економіко-екологічна політика ціноутворення; екологічне право; екологічна логістика й екологічна архітектура; екологічне управління проектами; економічна та екологічна етика), які будуть викладати українською й англійською мовами; розроблення і видання якісно нового навчального посібника з економічних проблем екології, словника екологічних термінів чотирма мовами (українською, німецькою, англійською, російською). Заплановано новий напрям аспірантської підготовки — економіко-екологічні дослідження.

Ми глибоко переконані, що інтеграція освіти й науки у вищих навчальних закладах можлива лише за тісної взаємодії академічної й університетської спільнот. Слід погодитися з В.М. Гейцем у тому, що головною метою і, водночас, головним ресурсом в Україні має стати гуманізація економічного розвитку, фундаментальна ідея пріоритету прав і безпечної життєдіяльності людини на підставі структуризації суспільства та його консолідації в боротьбі з негативізмом перехідного періоду, викликаним, передовсім, бюрократизацією і криміналізацією багатьох сфер життя [5]. У цьому контексті співпраця Національної академії наук України й економічного факультету Київського національного університету сприятиме екологізації суспільної свідомості на основі визнання важливості духовних мотивів економічної діяльності людства й органічної інтеграції господарської активності в динаміку Всесвіту.

1. Джерело: <http://www.yale.edu/esi>.
2. Див.детальніше: Базилевич В.Д. Вплив творчості С.М. Булгакова на формування нової парадигми політекономії // С. Булгаков. Розмисли. Твор-

ча спадщина у контексті ХХІ століття / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — С.18–31.

3. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. — М.: Наука, 1988. — С. 30–35.
4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — С. 9.
5. Гейць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. — К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. — С. 771.

В. Базилевич

ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Резюме

Автор доводить необхідність кардинальної зміни всіх форм і напрямів соціальної діяльності, зокрема наукової й освітньої, на основі нової ноосферно-екологічної парадигми природокористування, заснованої на подоланні ідеології панування людини над природою і розгляді суспільства в органічній єдності з довкіллям. У цьому контексті розглядається досвід економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де створено першу в Україні кафедру екологічного менеджменту та підприємництва для підготовки студентів економіко-екологічного профілю.

Ключові слова: глобальна екологічна криза, рівновага біосфери, екологізація суспільної свідомості, ноосфера.

V. Bazylevych

ECONOMY EDUCATION ECOLOGICAL IMPERATIVE IN GLOBALIZATION CHALLENGES CONTEXT

Abstract

Author proves the necessity of all social activity forms and tenors, in particular educational and scientific, pivotal changing on the base of a new ecology-noosphere nature-using paradigm, set up on human sway over nature ideology overcoming and society in the constitutional unity with a nature considering. Up to this context, Economy Department Taras Shevchenko Kyiv National University experience, where the first in Ukraine ecology management and business sub-department for students ecology-economy profile training is instituted, is viewed.

Keywords: global economy crisis, biosphere balance, social consciousness ecologization, noosphere.